

Aktivity NKVD/KGB

*a jejich spolupráce s tajnými službami ve střední a východní Evropě
1945–1989*

PETR BLAŽEK

S myšlenkou uspořádat u příležitosti devadesátého výročí vzniku Čeky mezinárodní konferenci, věnovanou jejím aktivitám a spolupráci s bezpečnostními aparáty satelitních zemí Sovětského svazu, přišel první předseda Správní rady slovenského Ústavu paměti národa Ing. Ján Langoš. Podle jeho představ se měla touto cestou posílit mezinárodní spolupráce při výzkumu dějin komunistických režimů. Oslovil proto představitele několika institucí, které se následně staly organizačními partnery při přípravě konference: Úřad spolkového zmocněnce pro dokumenty Státní bezpečnosti bývalé NDR, Ústav národní paměti – Komise stíhání zločinů proti polskému národu, Historický archiv maďarské Státní bezpečnosti a Odbor archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra České republiky.

Konference se bohužel uskutečnila až po tragické smrti charismatického zakladatele slovenského ústavu. Ve dnech 14.–16. listopadu 2007 vystoupily v Bratislavě se svými příspěvky tři desítky historiků, publicistů a archivářů z České republiky, Itálie, Kanady, Litvy, Německa, Maďarska,

Slovenska, Polska, Rakouska, Rumunska a Ruska. V úvodní diskusi se zástupci různých institucí zabývali stavem zpřístupňování archivních dokumentů a jejich využitím v bádání nad tématem konference. O možnostech studovat dokumenty v ruských archivech hovořil na tomto panelu moskevský historik a představitel mezinárodní organizace Memorial dr. Nikita V. Petrov. Poukázal na rozpor mezi poměrně liberální dikcí archivního zákona a jeho praktickým naplňováním. Oproti situaci na počátku devadesátých let se archivy postupně uzavírají a například dokumenty sovětské rozvědky jsou fakticky zcela nepřístupné. Z diskuse vyplynulo, že je nutné i z tohoto důvodu začít více systematicky využívat archivní dokumenty z provenience bezpečnostních aparátů někdejších satelitních států Sovětského svazu pro poznání dějin sovětské tajné služby. V dalších panelech se vystupující věnovali řadě témat, většinou spojených se zakladatelským obdobím sovětského bloku po druhé světové válce. Mezi přednášejícími a moderátory panelů byli také zástupci Odboru archiv bezpečnost-

ních složek MV ČR PhDr. Petr Blažek, PhDr. Petr Kopal, Radek Schovánek a PhDr. Prokop Tomek.

Organizátoři připravili vedle přednášek a diskusí také doprovodný program. Ve vedlejším sále se promítaly instruktážní a propagandistické filmy, zejména o činnosti Státní bezpečnosti. Diváci mohli také shlédnout filmový dokument o osobách násilně odvezených NKVD do sovětských koncentračních táborů a malou výstavku o aktivitách KGB a StB. Přes atraktivní program a řadu kvalitních příspěvků se konference nakonec bohužel stala spíše komorním setkáním, neboť vedle vystupujících se mnoho jiných zájemců v hlavním jednacím sále neobjevilo. Doufejme, že se s větším zájmem veřejnosti setká připravovaný sborník, v němž mají být v příštím roce otištěny přednesené referáty.

Témata panelů a kulatých stolů

1. Archivy bezpečnostních složek jako zdroj k aktivitám NKVD/KGB
2. Od sovětských poradců v satelitních státech k sovětským bezpečnostním školám
3. Střední a východní Evropa jako východisko k zpravodajskému pronikání na Západ
4. Spolupráce NKVD/KGB se satelitními státobezpečnostními službami
5. Aktivity NKVD/KGB v okupované Německé demokratické republice a v Rakousku
6. Otázky mezinárodní spolupráce při odhalování zločinů komunismu

Kolektivizace venkova v Československu a středoevropské souvislosti 1948–1960

TOMÁŠ BURSÍK

Ve dnech 10.–12. září 2007 se v prostorách České zemědělské univerzity (ČZU) v Praze uskutečnila mezinárodní konference o kolektivizaci venkova v Československu, NDR a Maďarsku. Hlavním pořadatelem symposia byla Katedra humanitních věd České zemědělské univerzity. Cíl setkání byl zřejmý – odborníkům i zájemcům z široké veřejnosti prezentovat pohledy různých vědeckých oborů (historie, sociologie, politologie aj.) na jeden z nejdůležitějších procesů doprovázejících změny spojené s upevňováním a stabilizací komunistického režimu v Československu.

Program třídenní konference byl bohatý a nabídl pestrou škálu témat souvisejících s kolektivizací v Československu. Organizá-

toři rozdělili program do několika tematických bloků, které kolektivizační proces v ČSR zkoumaly z různých úhlů pohledu: od mezinárodně politické situace po roce 1945, dále ekonomických a sociálních souvislostí kolektivizace v Československu přes osudy jednotlivých selských rodů i jednotlivých politických stran a průběh kolektivizace v jednotlivých regionech až po důsledky kolektivizačního procesu, přetrvávající až do dnešních dnů (např. rehabilitace, restituce, environmentální změny prostředí apod.).

Pro všechny přítomné bylo silným zážitkem vyslechnutí vzpomínek přímých účastníků násilné kolektivizace – Jana Broje, prof. Ivo Feierabenda a Boženy Landové. Jako inspirující a podnětný byl hodnocen nápad propojit jednotlivé bloky promítáním dobových i současných televizních a rozhlasových dokumentů o dané problematice, popř. i diskusemi s jejich tvůrci. V závěru každého konferenčního dne bylo možné shlédnout filmy, jejichž hlavním tématem byla rovněž kolektivizace.

Ani v české historiografii není téma kolektivizace ničím novým. Již po roce 1990 byly českými historiky publikovány studie vztahující se k problematice kolektiviza-

Ve tváři Jana Broje jsou vepsány těžké osudy selské rodiny Brojových v druhé polovině dvacátého století.

Foto: Ivan Dejmal

ce. Ovšem pomíneme-li monografii Karla Jecha *Zánik selského stavu*, česká veřejnost další větší odborné dílo s tímto námětem postrádá. Proběhnuvší konference na ČZU může být v dané oblasti novým impulsem. Organizátoři konference plánují v brzké době vydat sborník přednesených příspěvků.

Témata panelů:

1. Politická východiska kolektivizace venkova
2. Kolektivizace venkova v regionech
3. Osudy politiků a politických stran
4. Sociální a ekonomické souvislosti kolektivizace venkova
5. Kolektivizace a politika v Československu
6. Kolektivizace a její dopad na selský stav

Mezinárodní vědecká konference *Komunistické hnutí v letech 1944–1956*

PETR BLAŽEK

Na konferenci vystoupil také prof. Herbert Romerstein, který se dlouhodobě věnuje dějinám sovětské špionáže v USA.

Foto: Petr Blažek

Ve dnech 26.–28. září 2007 uspořádaly Ústav národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej) a Ústav politických studií Polské Akademie věd (Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk) mezinárodní vědeckou konferenci *Komunistické hnutí v letech 1944–1956*. Konference byla připravena při příležitosti šedesátého výročí zakládající schůze Informbyra (Informační kanceláře komunistických a dělnických stran), která byla na Stalinův pokyn v září 1947 svolána do polské Sklarzské Poręby s cílem větší koordinace postupu komunistických stran, hlásících se k Sovětskému svazu, v počátečním období studené války.

Na konferenci vystoupilo více než třicet historiků ze sedmnácti států (mezi nimi například prof. Jerzy Eisler, prof. Mark Kramer a prof. Herbert Romerstein). Klíčovými tématy byly sovětizace zemí střední a východní Evropy, konflikt mezi Jugoslávií a Sovětským svazem v roce 1948 a činnost

komunistických stran v západní Evropě, včetně mechanismů jejich ovládní Moskvou. V poslední části konference byla pozornost věnována komunistickým stranám v USA, Číně a Vietnamu. Odbor archiv bezpečnostních složek na konferenci zastupovali ředitel odboru PhDr. Pavel Žáček, Ph.D., který moderoval úvodní panel, a PhDr. Petr Blažek, který v druhém bloku vystoupil s referátem *Komunistická strana Československa 1948–1956*.

Přestože se o dějinách Informbyra napsala již řada historických studií, zdaleka není toto téma vyčerpané. Svědčí o tom také jedna úsměvná okolnost. Organizátoři totiž původně chtěli uspořádat konferenci v nenápadné vile na okraji Sklarzské Poręby, kde se podle tradované verze měla zakládající schůze Informbyra uskutečnit. V archivech však nenašli dobové písemnosti, fotografie ani věrohodné vzpomínky účastníků, které by jednání v uvedeném místě potvrdily. Nutno dodat, že ani účastníci konference na tuto otázku nenašli přesvědčivou odpověď.

Témata panelů:

1. Komunistické strany ve střední a východní Evropě v období uchopení moci 1944–1948
2. Komunistické strany ve střední a východní Evropě v letech 1949–1956
3. Komunistické strany v západním světě 1944–1956
4. Vnitřní vztahy v mezinárodním komunistickém hnutí 1944–1956

Valdická kartouza 1627–1857–2007

fenomén kláštera – fenomén věznice

ALENA KAFKOVÁ

Věznice Valdice je nejstarším státním vězeňským zařízením, které střeží a spravuje Vězeňská služba České republiky a které slouží k umístění odsouzených mužů k výkonu trestu odnětí svobody ve věznici s ostrahou nebo zvýšenou ostrahou a k výkonu doživotního trestu.

U příležitosti 380. výročí založení kartuziánského kláštera ve Valdicích Albrechtem z Valdštejna (1627) a 150. výročí založení c. k. mužské trestnice Kartouzy (1857) připravily Regionální muzeum a galerie v Jičíně ve spolupráci s Kabinetem dokumentace a historie Vězeňské služby ČR zajímavý projekt nazvaný *Valdická kartouza 1627–1857–2007 – fenomén kláštera – fenomén věznice*.

První část projektu – historická expozice s názvem *Kartouza ve Valdicích – uzamčený svět* – byla slavnostně otevřena ve výstavních prostorách muzea dne 6. října 2007 pod záštitou předsedy Senátu Parlamentu ČR Přemysla Sobotky, biskupa královéhradecké diecéze Mons. Dominika Duky, OP, hejtmána Královéhradeckého kraje Pavla Bradka a generálního ředitele Vězeňské služby ČR genmjr. Luďka Kuly. Tato rozsahem ojedinělá expozice sledovala na pozadí historie českého vězeňství vývoj valdické trestnice v letech 1857–2007. Byla členěna do osmi tematicky a časově vymezených celků, ve kterých autoři scénáře PhDr. Aleš Kýr a Alena Kafková z Kabinetu dokumentace a historie VS ČR zdokumentovali

vývojové proměny tohoto vězeňského zařízení v následujících historických etapách: I. Vězeňství habsburské monarchie (1850–1918), II. Vězeňství Československé republiky (1918–1939), III. Vězeňství v protektorátu Čechy a Morava (1939–1945), IV. Obnova československého vězeňství (1945–1952), V. Československé vězeňství podle sovětského vzoru (1953–1965), VI. Reforma československého vězeňství (1965–1989), VII. Reforma českého vězeňství (1990–1992), VIII. Činnost Vězeňské služby ČR (1993–2007). Prostřednictvím řady archivních dokumentů, dobových fotografií a desítek exponátů (služební uniformy, oděvy vězňů, výrobky a výtvořky vězňů, zabavené nepovolené předměty vězňů a další reálie) mohli návštěvníci vstoupit do světa za mřížemi.

Druhá část projektu – odborná konference na téma *Valdická kartouza 1627–1857–2007 – fenomén kláštera – fenomén věznice* – se uskutečnila v historickém porotním sále jičínského zámku ve dnech 23.–24. října 2007. Setkání zahájil ředitel Regionálního muzea a galerie v Jičíně Jaroslav Gottlieb spolu se starostou města Jičín Martinem Pušem. Úvodní slovo přednesl místopředseda Senátu Parlamentu ČR Jiří Liška, dále biskup královéhradecké diecéze Mons. Dominik Duka, OP, a Petr Kuřík, náměstek hejtmána Královéhradeckého kraje.

První den konference probíhal v duchu fenoménu kláštera,

v jejímž průběhu přednesli své referáty zainteresovaní odborníci na vznik a vývoj kartuziánského kláštera, představitelé církevních řádů a zahraniční hosté z univerzit Rakouska a Polska. Navazující živá diskuse poté neformálně pokračovala při večerním společenském setkání všech účastníků konference.

Druhý den byl věnován fenoménu věznice za předsednictví plk. Miloslava Jůzla, vrchního ředitele Kabinetu GR VS ČR, a Mons. Karla Otčenáška, královéhradeckého biskupa a bývalého politického vězně z 50. let, který byl vězněn též ve Valdicích. Účastníky přivítal opět Jaroslav Gottlieb a úvodní slovo přednesl plk. Karel Kocourek, ředitel Věznice Valdice. K charakteristickým etapám vývoje vězeňského zařízení ve Valdicích u Jičína přednesli referáty: Roman John z Věznice Valdice, Ondřej Hladík, Alena Kafková, Eduard Vacek a Aleš Kýr, všichni z Kabinetu dokumentace a historie VS ČR, dále Prokop Tomek z Odboru archiv bezpečnostních složek MV ČR, Vladimír Úlehla z Jičína, S. M. Konsoláta Miroslava Frýdecká, představená Domova sv. Karla Boro-mejského v Praze-Řepích, a P. Josef Kordík z farního úřadu v Železnici. Z přednesených referátů a diskuse vyplynulo, že vývoj valdické trestnice a její postupná přeměna v současné moderní vězeňské zařízení odráží též kontinuitu a diskontinuitu vývoje vězeňství na našem území v letech 1857–2007.

Oběti válečného stavu

Varšava 13. prosince 2007

PETR BLAŽEK

Výstava se odehrála přímo na ulici v centru Varšavy. Foto: Petr Blažek

Dne 13. prosince 1981 začala v dějinách Polska nová etapa komunistického násilí. Ve Varšavě byla po šestadvaceti letech od tohoto okamžiku otevřena plenérová výstava, která připomíná několik desítek obětí válečného stavu. Připravil ji Ústav národní paměti ve spolupráci s dvěma nevládními partnery, Domem setkání s historií a Centrem Karta.

Výstava byla otevřena ve výroční den vyhlášení válečného stavu na jedné z hlavních varšavských ulic, nedaleko brány do areálu místní univerzity. Jejím základem je osmapadesát černých panelů s fotografiemi obětí a lakonicky formulovanou informací o okolnostech jejich smrti. Chodník byl zaplněn třemi řadami panelů, pod

nimiž hořela celý večer řada svíček. Výstava se tak bezprostředně po svém otevření stala příležitostí pro tiché pietní setkání a vzdání úcty obětem „polsko-jaruzelské války“, jak válečný stav popsal v nedávno vydané monografii historik Andrzej Paczkowski.

V období válečného stavu, který trval do 22. července 1983, byla většina z obětí zabita nebo zemřela při násilném potlačování stávek a pouličních protestů. Prvním mrtvým byl Tadeusz Kostecki, student varšavské polytechniky, který skončil 15. prosince 1981 na selhání srdce při zásahu proti stávkujícím vysokoškolákům. O den později speciální policejní jednotka brutálně ukončila stávku horníků v katovickém dole Wujek. Na místě bylo zastřeleno sedm osob, další dva zranění zemřeli o měsíc později v nemocnici. V následujících měsících bylo zabito několik dalších osob. V tragédii se změnila například demonstrace v Lubinu, kde byli 31. srpna 1982 zastřeleni na místě dva lidé, za několik dnů zemřel na následky střelného zranění další člověk. Dalších osm osob bylo těžce raněno. Podle vzpomínek pamětníků se na ulicích malého města střídalo několik hodin.

Několik osob zemřelo v osmdesátých letech také na následky brutálních výslechů nebo při náhodných konfliktech s příslušníky bezpečnostního aparátu. Patrně nejznámější obětí byl maturant Grzegorz Przemys, kterého 12. května 1983 na varšavském Starém městě zbila policejní hlídka. Mladík podlehl svým zraněním o dva

dny později. Jeho pohřeb se stal – stejně jako v řadě dalších obdobných případů – opoziční manifestací. Truchlící matku na pohřbu utěšoval varšavský kněz Jerzy Popiełuszko, který byl o šestnáct měsíců později zavražděn příslušníky IV. správy ministerstva vnitra. Pod tlakem pobouřené veřejnosti byli již po několika měsících postaveni před soud čtyři příslušníci tajné policie. Grzegorz Piotrowski a Adam Pietruszka byli odsouzeni k 25, Leszek Pękala k 15 a Waldemar Chmielewski k 14 rokům vězení. Jejich odsouzení bylo až do pádu komunismu ojedinělým případem alespoň částečného vyšetření pachatelů zmíněných zločinů. Příznačné ovšem je, že se komunistický režim současně pokoušel proces propagandisticky využít také přímo proti samotné oběti vraždy.

Na varšavské ulici byla připomenuta také řada osob z opozičního prostředí, které zemřely za záhadných okolností nebo byly zavražděny neznámými pachateli. K výstavě byl vydán katalog s historickým úvodem Łukasze Kamińskiego, který se v něm věnoval také snahám o odsouzení těchto zločinů po roce 1989. Píše, že nebyli doposud odsouzeni hlavní viníci, tedy bezprostřední iniciátoři válečného stavu. Zatím poslední pokus o nápravu se odehraje v následujících měsících, kdy má ve Varšavě začít proces s někdejšími prominenty polského komunistického režimu Wojciechem Jaruzelským, Czesławem Kiszczakem, Florianem Siwickým a Stanisławem Kaniou.

Zahájení pásma filmových seminářů na ÚSTR

PETR KOPAL

V pondělí 17. prosince 2007 se ve velké zasedací místnosti Ústavu pro studium totalitních režimů uskutečnil první díl z plánovaného cyklu filmových seminářů, nazvaného *Film a dějiny: totalita a propaganda*. Filmy i dějiny sloužily totalitním režimům jako nástroje ideologické manipulace (propagandy). Komunisté i nacisté si uvědomili, že *film je nejdůležitější umění*, tj. nejdůležitější umění, masmédiem. Pro historiky jsou tedy filmy často nanejvýš cenným pramenem o totalitních ideologiích.

Projekt filmových seminářů je však zároveň ukotven i v současnosti. Po-literární svět, éra audiovizuálních médií, nabízí atraktivní paralelu k tradiční, na slovo a písmo fixované historii. Filmové reprezentace dějin, historiofotii, vytvářejí filmaři jako historici. Semináře by tak měly být společným dílem historiků, kteří v rámci svého oboru pracují s filmy, a filmařů, kteří se zabývají historií.

Na prvním semináři zastupoval historiofotii režisér Miloslav Kučera, specialista na dokument s historickou tematikou. Hlavním bodem programu byla projekce čtyř krátkých (přibližně osmnáctiminutových) filmů, které Miloslav Kučera natočil v letech 2006–2007. Dokumenty pocházejí z Kučerova televizního cyklu *Střípky času*, vytvářeného v co nejužší spolupráci s odborníky na určitá dějinná období. Po projekci následovala téměř dvouhodinová diskuse, během níž odpovídali na dotazy účastníků semináře režisér Miloslav Kučera a autoři námětů k uvedeným dokumentům, historici Vilém Čer-

Miloslav Kučera (1956), režisér a producent dokumentárních filmů s historickou či uměnovědnou tematikou. Pro Českou televizi natočil několik dokumentárních seriálů: *Střípky času, Čechy a habsburská monarchie, Lapidárium, Československo ve zvláštních službách, Dějepis naruby* atd. Je autorem řady filmů, např. *Příběh první české revoluce* (1998).

mák, Petr Blažek a Petr Kopal. Diskusi zřejmě nejvíce ovlivnil první dokument. Není se čemu divit: historiofotie (ale i historiografie) teprve začíná splácet obrovský dluh nekomunistickým účastníkům, hrdinům, protinacistického odboje. V této souvislosti bylo zvláště poučné srovnání Václava Morávka a Julia Fučíka, jejich legend i historií, příběhů v několika momentech až překvapivě podobných, ale v podstatě velmi rozdílných. Fučík se stal oficiální ikonou hlavně proto, že byl komunista. Naopak Johna Lennona (4. film) si komunisté přisvojili, ovšem pouze jako bojovníka za mír, nikoli už jako bojovníka za lidská práva. Koncem 80. let tak reagovali na jeho rostoucí popularitu mezi mládeží.

FILMY VYBRANÉ K PROJEKCI

Konec štábního kapitána Václava Morávka (2006, autor námětu a odborný poradce Vilém Čermák)

Ve večerních hodinách 21. 3. 1942 zahynul při střetu s gestapem poblíž střešovické vozovny v Praze odbojář škpt. Václav Morávek. Byl zastřelen pracovníky gestapa, nebo v beznadějně situaci spáchal sebevraždu? Na základě historických pramenů, svědeckých výpovědí i odborných expertiz (včetně soudního lékaře) se autoři pořadu snaží vnést do celé záležitosti více světla a zároveň přiblížit osobnost Václava Morávka.

Soud, nebo ztráta soudnosti? (2007, autor námětu a odborný poradce Petr Kopal)

Jak se historici soudili o spoluautorství Vančurových *Obrazů z dějin národa českého*. Celých 9 let se táhl kuriózní proces. Soudci byli postaveni před zásadní dilema: dát za pravdu váženým a politicky vysoce angažovaným „akademikům“, nebo mrtvému klasikovi? Po četných peripetiích padl roku 1984 konečný rozsudek...

Vlasatci (2006, autor námětu a odborný poradce Petr Blažek)

Na pokyn vedení KSČ byla v druhé polovině roku 1966 zahájena cílená kampaň proti dlouhovlasým mužům. Příslušníci VB dostali rozkaz zastavovat „máničky“, zadržovat je, předvádět na služebny, podrobovat výslechům a přinutit k ostříhání. Tuto akci pořad dokumentuje na základě materiálů (výsledkových protokolů), které se zachovaly v Archivu bezpečnostních složek.

Pochod za Johna Lennona (2007, autor námětu a odborný poradce Petr Blažek)

Pořad mapuje historii tzv. Lennonovy zdi na Velkopřevorském náměstí na Malé Straně v Praze, kde se spontánně setkávali příznivci Johna Lennona k uctění jeho památky. V polovině 80. let tato setkání přerostla v protirežimní vystoupení, při nichž byly podepisovány petice za propuštění politických vězňů, odchod sovětských vojsk a odstranění jaderných zbraní z území Československa.